

BAHAR ƏLİYEVƏ
ADPU
İnşaatçılar küç., 45
baharaliyeva2017@gmail.com

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ VƏ ANA DİLİ **XÜLASƏ**

Məqalədə görkəmli yazıçı, publisist, mütəfəkkir Cəlil Məmmədquluzadənin XX əsrin əvvəllərində çox mürəkkəb tarixi, siyasi şəraitdə ana dilinin saflığı, inkişafı uğrunda mübarizəsindən bəhs olunur. Azərbaycan ədəbiyyatının, ictimai fikrinin inkişafına böyük töhfələr vermiş C.Məmmədquluzadənin zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığında doğma dilimizə həsr olunmuş əsərlər mühüm yer tutur. Ana dilimizin inkişafı uğrunda fədakarlıqla aparılan mübarizənin nəticəsi olan bu zəngin irsin tədqiqinə, ideya- məfkurəvi istiqamətinin müasirlik baxımından dəyərləndirilməsinə böyük ehtiyac vardır.

Qeyd edilir ki, qüdrətli sənətkarın mürəkkəb və çoxcəhətli yaradıcılığında mühüm yer tutan ana dili mücadiləsinə onun xalqın, vətənin azadlığı uğrunda böyük fədakarlıqla apardığı mübarizənin tərkib hissəsi kimi yanaşmaq lazımdır. Ana dili məsələsi Cəlil Məmmədquluzadəni bütün həyatı, yaradıcılığı boyu düşündürmüş, o, dil probleminə xalqın milli düşüncəsini formalaşdıran taleyüklü məsələlərindən biri kimi yanaşmışdır.

Qüdrətli sənətkar ana dili ilə bağlı düşüncələrini bədii əsərlərində, felyeton və məqalələrində, müxtəlif yığıncaqlarda məruzə və çıxışlarında əks etdirmiş, demokratik ictimaiyyətin, ziyalılının, geniş oxucu kütləsinin diqqətini bu sahədə mövcud olan ciddi problemlərə, qarşıda duran təxirəsalınmaz vəzifələrə yönəlmişdir.

C. Məmmədquluzadə geniş mütaliə sahibi idi. Şərq və Qərb yazıçılarının, filosoflarının əsərlərinin mütaliəsi onun bir sənətkar kimi püxtələşməsində, dünyagörüşünün formalaşmasında böyük rol oynamışdı. Bununla yanaşı, özünü ziyalı hesab edən müasirlərinin bir qisminin milli mədəniyyətə, ana dilinə laqeydliyi, xarici dilə, mədəniyyətə pərəstiş etməsi Mirzə Cəlili narahat edirdi. Bu narahatlığı bariz şəkildə ifadə edən bədii əsərlərində, publisistikasında o, oxucuları, tamaşaçıları doğma Vətənin, onun mədəniyyətinin, dilinin qədrini bilməyə, zəngin mədəni irsə sahib çıxmağa, onu inkişaf etdirməyə səsləyirdi. O, vətənin, xalqın, ana dilinin taleyi barədə ürək ağrısı ilə söz açır, həyəcan təbili çalır. Sənətkarın gəldiyi qənaət belə idi ki, hər bir vətəndaş doğma dilinin taleyi haqqında düşünməli, onu göz bəbəyi kimi qormalıdır.

C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığı, zəngin bəii irsi, publisistikası bu gün də xalqımızın tərəqqisinə xidmət edir. Bu müasirliyin səbəbini ədibin öz xalqına bağlılığında, zamanın nəbzini tutmasında, milli tərəqqi, azadlıq idealının həyatiliyində, həmişəyaşarlığında, onun ədəbi-bədii irsinin xəlqiliyində axtarmaq lazımdır.

Açar sözlər: ədəbiyyat, dil, xalq, milli, məqalə, bədii, ədəbi, yaradıcılıq, ictimai, publisistik

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, böyük yazıçı, dramaturq, publisist və ictimai xadim Cəlil Məmmədquluzadənin zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığında doğma dilimizə həsr olunmuş əsərlər mühüm yer tutur. Ana dilimizin inkişafı uğrunda fədakarlıqla aparılan mübarizənin nəticəsi olan bu əsərlərin böyük elmi və ictimai əhəmiyyəti vardır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin ədibin anadan olmasının 150 illiyi ilə əlaqədar sərəncamında qeyd edilir ki, Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan ədəbiyyatının yeni mərhələyə yüksəlməsində müstəsna rol oynamış və bütöv bir ədəbi məktəb formalaşdırmış qüdrətli şəxsiyyətdir. Vətəndaş yazıçının bədii nailiyyətlərlə zəngin irsində azərbaycançılıq məfkurəsi dövrün ictimai-siyasi fikrinin aparıcı amili kimi dolğun ifadəsini tapmışdır. Sənətkar həyat həqiqətlərini, ictimai mühiti hərtərəfli əks etdirən və bədii-estetik dəyər daşıyıcısına çevrilən rəngarəng obrazlar qalereyası yaratmışdır. Ana dilinin saflığı uğrunda daim mübarizə aparmış Cəlil Məmmədquluzadənin meydana gətirdiyi qiymətli dram və nəsr əsərləri, parlaq publisistika dərin humanist məzmunu malik olub, özündə milli və ümumbəşəri dəyərlərin vəhdətini ehtiva edir. Azərbaycanda və onun hüduqlarından kənarında geniş yayılaraq milli oyanışa, yeniləşmə hərəkətinə yol açan və azadlıq ideyalarının inkişafına qüvvətli təsir göstərən “Molla Nəsrəddin” jurnalı məhz Mirzə Cəlil dühasının məhsuludur.” [1]

Ana dili məsələsi Cəlil Məmmədquluzadəni bütün həyatı, yaradıcılığı boyu düşündürmüş, o, dil probleminə xalqın milli düşüncəsini formalaşdıran taleyüklü məsələlərindən biri kimi yanaşmışdır. Qüdrətli sənətkar ana dili ilə bağlı düşüncələrini bədii əsərlərində, felyeton və məqalələrində, müxtəlif yığıncaqlarda məruzə və çıxışlarında əks etdirmiş, demokratik ictimaiyyətin, ziyalılardan, geniş oxucu kütləsinin diqqətini bu sahədə mövcud olan ciddi problemlərə, qarşıda duran təxirəsalınmaz vəzifələrə yönəlmişdir.

Qüdrətli sənətkarın mürəkkəb və çoxcəhətli yaradıcılığında mühüm yer tutan ana dili mücadiləsinə onun xalqın, vətənin tərəqqisi, oyanışı, milli-mənəvi özünüdərkə naminə apardığı mübarizənin tərkib hissəsi kimi yanaşmaq lazımdır. Akademik İ.Həbibbəyli diqqəti bu mübarizənin böyük əhəmiyyətinə cəlb edərək yazır: “Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan ədəbi-ictimai fikir tarixində sözün geniş mənasında milli istiqlal, demokratiya və vətən azadlığı, uğrunda mübarizənin ön

cərgəsində dayanır. Onun yaradıcılığı gələcək hər nəsil üçün müstəqillik, azərbaycançılıq, millilik və vətəndaşlıq tərbiyəsi məktəbidir... Özünəqədərki çoxəsrlik ədəbi fikirdə yaranıb formalaşma prosesi keçirmiş milli ideyalar Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında yüksək səviyyəyə çataraq, Azərbaycan ədəbi-bədii fikrinin həmişəlik sərvətinə çevrilmişdir. Mollanəsrəddinçi millilik anlayışında Azərbaycan xalqının milli-mənəvi özünüdərkini, bəqarə vətənin müqəddəratı, sadə, sıravı, bənəsb insanların oyanışı və dirçəlişi, ana dilinin geniş dairədə öz yerini tapması və s. məsələlər üstünlük təşkil edir.” [3, s.5, 13]

Taleyüklü məsələlərdə sənətkarın məfkurəsini bəyan edən, milli oyanışa, tərəqqiyə çağırış manifesti olan “Azərbaycan” məqaləsində onun milli azadlıq, azərbaycançılıq ideologiyası ilə bağlı qənaətləri öz əksini tapmışdır. Proqram səciyyəli bu məqalədə milli dil- Azərbaycan dili ilə bağlı ifadə olunan fikirlər mütəfəkkir sənətkarın vətənçilik, müstəqillik idealının mahiyyətini ifadə edir:” Vətən, vətən, vətən; dil, dil, dil; millət, millət, millət!.. Dəxi bu dairələrdən kənar bəni-növibəşər üçün nicat yolu yoxdur.” [5,s.4]

C. Məmmədquluzadə geniş mütaliə sahibi idi. Şərq və Qərb yazıçılarının, filosoflarının əsərlərinə dərinləndən bələdlilik onun bir sənətkar kimi püxtələşməsində, dünyagörüşünün formalaşmasında böyük rol oynamışdı. Bununla yanaşı, özünü ziyalı hesab edən müasirlərinin bir qisminin milli mədəniyyətə, ana dilinə laqeydlik göstərən xarici dilə, mədəniyyətə pərəstiş etməsi Mirzə Cəlili ciddi narahat edirdi. Bu narahatlığı bariz şəkildə ifadə edən “Anamın kitabı” pyesində ədib oxucuları, tamaşaçıları doğma Vətənin, onun mədəniyyətinin, dilinin qədrini bilməyə, ona sahib çıxmağa, inkişaf etdirməyə səsləyirdi. O, vətənin, xalqın, ana dilinin taleyi barədə ürək ağrısı ilə söz açır, həyəcan təbili çalırdı. Sənətkarın əsərdə gəldiyi qənaət belədir ki, hər bir vətəndaş doğma dilinin taleyi haqqında düşünməli, onu göz bəbəyi kimi qorumalıdır. Əsərin hər bir sətirində bu fikir qırmızı xətt kimi keçir.

Dramın qəhrəmanı olan üç qardaş keçən əsrin əvvəlində dünyagörüşü, həyat mövqeyi, təhsil baxımından bir-birindən fərqlənən ziyalıları təmsil edir. Xarici dilə meyl baxımından da onlar bir-birinə əks qütbədir.Ədib bir ailədə yola getməyən, yalnız özünü haqlı sayan, vətənin taleyinə laqeyd olan bu ziyalılara yanlış yolda olduqlarını göstərirdi. Sənətkarın fikrincə, xarici ölkədə təhsil alan, dil öyrənən ziyalı öz biliyini, bacarığını vətənin tərəqqisinə yönəltməli, xalqının inkişafı, milli mədəniyyət, tərəqqi barədə düşünməlidir. Əsər oxucuya, tamaşaçıya belə bir fikir aşılayır ki, xarici dildə danışmağı üstün tutan, ana dilinə laqeyd yanaşan belə insanların milli adət, ənənə, mədəniyyət hissindən məhrum olmasına faciə kimi yanaşılmalıdır. Əslində xarici dilləri öyrənmək milli mədəni tərəqqiyə xidmət etmək üçün bir vasitəyə çevrilməlidir.

Müəllif əsərdə belə bir vacib məqamı da diqqətə çatdırır ki, qardaşların – eyni ailədə doğulub boya-başa çatmış Rüstəm bəyin, Mirzə Məhəmmədəlinin, Səməd Vahidin geyimi, zahiri görünüşü ilə yanaşı, davranışı, dili, anaya, bacıları Gülbahara münasibəti də onların soykökündən uzaqlaşdığını, milli şüurdan məhrum

olduqlarını sübut edir. Bu yadlaşmanın ən əsas göstəricisi onların saf, təmiz bulaq suyu kimi təravətli ana dilinə ögey münasibət bəsləmələridir. Əsil-kökünü unutmuş bu ziyalılar xalqın, vətənin gələcəyini düşünmür, milli ənənələrə zidd, süni davranış sərgiləyirlər. Əsərdə xalqı təmsil edən qəhrəmanlar da – çobanlar, Gülbahar, Zəhrabəyim ana bu yadlaşmanı hiss edir, qardaşlara qabaqcıl, mütərəqqi baxışlı insan, ümid yeri kimi baxırlar.

C.Məmmədquluzadə öz bədii yaradıcılığında ana dilinin zəngin imkanlarından məharətlə istifadə etmişdir. Onun bədii əsərlərində, ədəbi qəhrəmanların dilində, təbiət təsvirlərində dilimizin xəlqiliyi, saflığı, təmizliyi, gözəlliyi, obrazların həyat tərzinə, mənəvi mövqeyinə, düşdüyü vəziyyətə uyğun olaraq kəskinliyi, lirizmi, cazibə və təsir qüvvəsi öz əksini parlaq şəkildə tapmışdır.

“Ölülər” əsərində İsgəndərin bacısı Nazlıya səmimi müraciəti ana dilində lirik hisslərin bədii ifadəsinin nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir: “ Ey mənim gözəl Nazlı bacım! Səhərdən axşama kimi oturubsan evdə, xalalarından ərə getmək dərsi alırsan. Amma mənim yanıma gəlmirsən ki, gəzdiyim şəhərlərdən sənə nəgıl eləyim, görəsən dünyada nə var, nə yox! Bir bax, həyətdə gün çıxıb. Sən ki o günü görməyəcəksən nəyə lazımdır onun işığı?! Ay mənim istəkli Nazlı bacım! Gəl yapışım əlindən, baş alıb bu vilayətdən çıxıb gedək!”Çöldə otlar göyərüb, ağaclar çiçək açıb. Amma nəyə lazımdır sənsiz o çiçəklər, çəmənlər?! [3, s.387]

Milli oyanışa, istiqlala, azərbaycançılıq məfkurəsinin yayılmasına xidmət edən “Molla Nəsrəddin” jurnalının adı xalq müdrikliyini, orada çap olunan yüzrlə publisist məqalənin, felyetonun dili milli dilə məhəbbəti, satirik publisistikanın zəngin bədii ifadə imkanlarını əks etdirirdi.

“Sözün doğrusunu danışmaq hünərdir!” deyən böyük demokrat satirik “Molla Nəsrəddin” jurnalında ana dilinin cəmiyyətdə vəziyyətinə toxunaraq ürək ağrısı ilə yazırdı:”Məni gərək bağışlayasınız,mən sizlə ey mənim türk qardaşlarım ki, mən sizlə türkün açıq ana dili ilə danışırım. Mən onu bilirəm ki, türk dili danışmaq eyibdir və şəxsin elminin azlığına dəlalət edir.Amma hərdənbir keçmiş günləri yad etmək lazımdır: salınız yadınıza o günləri ki, ananız sizi beşikdə yırğalaya-yırğalaya sizə türk dilində layla deyirdi... Hərdənbir ana dilini danışmaqla keçmişdəki gözəl günləri yad etməyin nə eybi var?!” [4, s4]

“Dəli yığıncağı” komediyasında da ədib dil məsələsini bütün kəskinliyi ilə qoyur, ana dilinə xor baxanlara mənfi münasibətini bildirirdi. Vacib bir məsələdən ötrü şəhərin mötəbər adamlarını yanına çağıran fars hakim nə bu insanların dilini bilir, nə də bu dildə bir söz eşitmək istəyir. Əsərin əvvəlində şəhərin hakimi türk müavini Hacı Nayibə “qanılmayan bir dildə yavaş-yavaş nə isə deyir.” Hacı Nayib üzünü məclisdəkilərə tutaraq hakimin dediklərini belə çatdırır: “ And verirəm... burada əgər mümkünsə türkcə danışmayaq, çünki Həzrət Əşrəfin mənə qeyzi tutur.”

C.Məmmədquluzadənin zəngin bədii irsi, publisistikası bu gün də müasirdir, azərbaycançılıq ideologiyasına, xalqımızın tərəqqisinə xidmət edir. Bu müasirliyin səbəbini ədibin öz xalqına bağlılığında, zamanın nəbzini tutmasında, milli tərəqqi,

azadlıq idealının həyatiliyində, həmişəyaşarlığında, onun ədəbi-bədii irsinin xəlqiliyində axtarmaq lazımdır.

Ana dilimizin inkişafı uğrunda fədakarlıqla aparılan mübarizənin nəticəsi olan bu zəngin irsin dərinlən öyrənilməsi, ideya- məfkurəvi istiqamətinin müasirlik baxımından dəyərləndirilməsi, gənc nəsillə çatdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Бахар Алиева

ДЖАЛИЛ МАМЕДГУЛУЗАДЕ И РОДНОЙ ЯЗЫК РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается борьба выдающегося писателя, публициста, мыслителя Джалиля Мамедгулузаде за чистоту и развитие родного языка в очень сложных исторических и политических условиях начала XX века. Произведения, посвященные нашему родному языку, занимают важное место в богатом и многогранном творчестве Дж. Мамедгулузаде, внесшего большой вклад в развитие азербайджанской литературы и общественного мнения. Существует большая потребность в изучении этого богатого наследия, которое является результатом самоотверженной борьбы за развитие нашего родного языка, и в оценке его идеологической направленности с точки зрения современности.

Отмечается, что к борьбе за родной язык, играющей важную роль в сложном и многогранном творчестве великого художника, следует подходить как часть его самоотверженной борьбы за свободу народа и Родины. Вопрос о родном языке был в голове у Джалиля Мамедгулузаде на протяжении всей его жизни и работы, и он подошел к проблеме языка как к одной из судьбоносных проблем, формирующих национальное мышление людей.

Мощный художник отражал свои мысли о родном языке в своих произведениях искусства, колонках и статьях, выступлениях и выступлениях на различных собраниях, обращал внимание демократического сообщества, интеллигенции и широкой общественности на серьезные проблемы в этой сфере и насущные проблемы. задачи впереди.

Дж. Мамедгулузаде был широко читаем. Чтение произведений восточных и западных писателей и философов сыграло важную роль в его развитии как художника и формировании мировоззрения. В то же время Мирза Джалили был обеспокоен безразличием некоторых его современников, считавших себя интеллектуалами, к национальной культуре, родному языку, поклонению иностранным языкам и культуре. В своих художественных и публицистических произведениях, которые ярко выражают эту озабоченность, он призвал читателей и зрителей не ценить родную землю, ее культуру и язык, унаследовать и развивать ее богатое наследие. Он с болью говорил о судьбах

Родины, народа, родного языка и забил тревогу. Художник пришел к выводу, что каждый гражданин должен думать о судьбе своего родного языка и беречь его, как зеницу ока.

Творчество Мамедгулузаде, его богатое художественное наследие и журналистика по-прежнему служат прогрессу нашего народа. Причина этой современности должна быть найдена в преданности писателя своему народу, идущей в ногу со временем, в жизнеспособности идеала национального прогресса и свободы, в его неизменности, в популярности его литературного и художественного наследия.

Ключевые слова: литература, язык, народ, национальный, статья, художественный, литературный, творчество, общественный, публицистический

BAXAR ALIEVA

**JALIL MAMMADGULUZADEH AND NATIVE LANGUAGE
SUMMARY**

The article discusses the struggle of prominent writer, publicist, thinker Jalil Mammadguluzadeh for the purity and development of the mother tongue in a very complex history and political conditions in the early twentieth century. Works dedicated to our native language occupy an important place in the rich and multifaceted work of J. Mammadguluzadeh, who made great contributions to the development of Azerbaijani literature and public opinion. There is a great need to study this rich heritage, which is the result of the selfless struggle for the development of our native language, and to evaluate its ideological direction in terms of modernity.

It is noted that the struggle for the mother tongue, which plays an important role in the complex and multifaceted work of the great artist, should be approached as part of his selfless struggle for the freedom of the people and the homeland. The issue of the mother tongue has been on Jalil Mammadguluzadeh's mind throughout his life and work, and he has approached the language problem as one of the fateful issues shaping the national thinking of the people.

The powerful artist reflected his thoughts on the native language in his works of art, columns and articles, speeches and speeches at various meetings, drew the attention of the democratic community, intellectuals and the general public to the serious problems in this area and the urgent tasks ahead.

J. Mammadguluzadeh was widely read. Reading the works of Eastern and Western writers and philosophers played an important role in his development as an artist and the formation of his worldview. At the same time, Mirza Jalili was concerned about

the indifference of some of his contemporaries, who considered themselves intellectuals, to the national culture, the mother tongue, the worship of foreign languages and culture. In his works of art and journalism, which clearly expressed this concern, he called on readers and spectators not to appreciate the native land, its culture and language, to inherit and develop its rich heritage. He spoke with heartache about the fate of the homeland, the people, the mother tongue, and sounded the alarm. The artist came to the conclusion that every citizen should think about the fate of their native language and protect it like the apple of an eye.

Mammadguluzadeh's creativity, rich artistic heritage and journalism still serve the progress of our people. The reason for this modernity must be sought in the writer's devotion to his people, in keeping pace with the times, in the vitality of the ideal of national progress and freedom, in its permanence, in the popularity of its literary and artistic heritage.

Key words: literature, language, people, national, article, artistic, literary, creativity, social, publicistic

Ədəbiyyat

1. <https://president.az/articles/49904>
2. Həbibbəyli İ. Cəlil Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Bakı: Azərneşr, 1997. 682 s.
3. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. 4 cildə. I cild. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004. 664 s.
4. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. 4 cildə. II cild. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004. 584 s.
5. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. 4 cildə. III cild. Bakı: "Öndər nəşriyyat, 2004. 480 s.
6. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. 4 cildə. IV cild. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004. 472 s.
7. Mirəhmədov Ə. Azərbaycan Molla Nəsrəddini. Bakı: Yazıçı, 1980. 430 s.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 16.02.2022

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.02.2022

**Rəyçi: pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Bilal Həsənlı
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**